

O padre Sarmiento no seu tempo

RAMÓN MARIÑO PAZ
Universidade de Santiago

Realmente, o título deste artigo abre amplísimas perspectivas de estudo que a Xosé Luís Pensado Tomé¹, a Xosé Filgueira Valverde² ou a Fernando Lázaro Carreter³ xa lles forneceron material abondo para escribiren numerosas páxinas, libros enteiros. Desde logo, o que con este pequeno traballo pretendo facer non consiste en analizar, nin sequera superficialmente, todo o complexo e matizado pensamento lingüístico do Padre Sarmiento contrastándoo ademais coas correntes dominantes na erudición filolóxica do seu século. Tampouco me referirei ás súas ideas sobre as orixes da linguaxe, nin ás súas felices intuicións sobre a posibilidade de desenvolver estudos de lingüística románica, nin ás súas aproximacións ó concepto de lei fonética, nin ós seus estudos de etimoloxía, nin ó seu proxecto dunha lingua universal nin a tantas e tantas outras empresas que excitaron a súa curiosidade e aguillaron a súa intelixencia pero que aquí non podo máis que mencionar e recordar. Así, pois, nas páxinas que seguen deixarei a un lado todas aquelas cuestións lingüísticas tratadas polo padre bieito que non gardan relación directa co que é o espertar da conciencia idiomática na Galicia moderna.

A postura de Sarmiento sobre a reincorporación do galego á vida *oficial* será confrontada coas opinións que sobre as linguas de España distintas do castelán manifestaron outros intelectuais do século XVIII

¹ Son moitísimos os traballos do profesor Pensado dedicados á figura de Sarmiento ou a algunha obra ou aspecto particular dela. Ante a imposibilidade de recordalos todos, limitareime a consigna-lo seguinte: J. L. Pensado [Tomé], *Fray Martín Sarmiento: sus ideas lingüísticas*, Oviedo, Cuadernos de la Cátedra Feijoo, 1960.

² Cf. sobre todo X. Filgueira Valverde, *Fray Martín Sarmiento*, A Coruña, Banco del Noroeste, 1981.

³ Cf. as páxinas que dedica a Sarmiento en F. Lázaro Carreter, *Las ideas lingüísticas en España durante el siglo XVIII*, Madrid, Editorial Crítica, 1985, e F. Lázaro Carreter, "Los orígenes de las lenguas gallega y portuguesa, según Feijoo y sus polemistas", *Revista de Filología Española* 31 (1947), pp. 140-154.

como o Padre Feixoo, Jovellanos e Gregorio Mayans. Finalmente, tamén prestarei atención a aquelas circunstancias da vida de Frei Martín que estimo relevantes para entende-lo seu pensamento sobre a situación e necesidades do idioma galego no seu tempo, así como ós acontecementos políticos e sociais do momento que axuden a contextualiza-lo personaxe e as súas ideas. Propóñome, en conxunto, facer unha breve exposición de carácter divulgativo que ó mesmo tempo suxira algunhas posibles liñas de investigación que poderían ser desenvolvidas en futuros traballos que vaian avanzando na liña marcada polos eruditos estudos do profesor Pensado Tomé.

Frei Martín Sarmiento, o chamado na súa vida secular Pedro Xosé García Balboa, naceu en Vilafranca do Bierzo en 1695, pero xa ós catro meses se trasladou coa súa familia a Pontevedra, onde seu pai ía traballar de correo maior. Á beira do Lérez, a lingua da súa infancia foi o galego, segundo confesión propia que lle atopamos diversas veces nos seus escritos:

"Sólo he mamado la lengua gallega, que, con la ocasión de venir a tomar el Santo hábito, olvidé casi del todo, y me di a la lengua castellana"⁴.

"Escribo para mi gusto y para mi instrucción, y para ejercitarme en la averiguación de la antigüedad, nobleza y pureza de la lengua que he mamado"⁵.

Aquel cativo que enredaba en galego cos rapaces do seu tempo debeu de te-lo seu primeiro contacto serio co castelán ó ir face-los primeiros estudos ó convento de Lérez, onde é seguro que tivo que estudia-lo latín pola famosa *Arte* de Nebrija: e velái o Sarmiento infante, galegófono desde pequeno, sufrindo a antipedagóxica aprendizaxe en castelán que tantas veces había de denunciar durante a súa madurez. Creo indubitable que as observacións e demandas que sobre este particular se atopan de contino na obra do bieito teñen un soporte autobiográfico, están alicerzadas sobre unha base de experiencias persoais.

É en 1710, ós seus quince anos de idade, cando aquel rapaz, ó ir face-lo noviciado da orde benedictina no mosteiro madrileño de San Martín, experimenta o cambio decisivo do seu comportamento lingüístico persoal: "con la ocasión de venir a tomar el Santo hábito -dicía na primeira cita anteriormente transcrita- olvidé casi del todo [o galego], y me di a la lengua castellana". E, coa mesma claridade, díno-lo mesmo

⁴ Fr. M. Sarmiento, "Elementos", *BRAE* 15, p. 671.

⁵ Fr. M. Sarmiento, *Onomástico*, p. 76, par. 270. Por outra parte, as lembranzas da nenez das que deixa constancia escrita Frei Martín véñenlle ligadas á lingua galega, a que lle falaban os seus pais; a este respecto cf. Fr. M. Sarmiento, *Onomástico*, pp. 41 e 148.

noutro lugar da súa obra: "Desde el dicho año de 10 nunca hablé, ni leí, ni escribí tres períodos en lengua gallega"⁶. De 1710 en diante toda a carreira eclesiástica de Frei Martín se desenvolveu fóra de Galicia. A súa experiencia non pode deixar de recordarme a doutros moitos homes do seu tempo que tamén deberon abandonar Galicia para face-lo seu noviciado ou os seus estudos civís e, de resultas deles, promocionarse. Esta experiencia debeu de supoñe-lo cambio do galego para o castelán non só para Sarmiento, que así o confesa nunha das pasaxes da súa obra hai un momento citadas, senón tamén para bastantes máis que tiveron que deixar Galicia para profesaren nunha orde relixiosa ou para iren estudar á Universidade de Salamanca ou a outras o que non ensinaba a de Santiago⁷.

Coido que na toma de conciencia da súa condición lingüística de galego ó Padre Sarmiento tivo que lle pesar nalgunha medida a non moi agradable experiencia que lle supuxo o traslado de Pontevedra a Madrid ós seus quince anos. Alí o seu falar e o seu acento, a súa incapacidade para pronunciar correctamente a consoante fricativa velar xorda do castelán, provocaban as risas e as bromas dos seus compañeiros de noviciado. Aprende-la lingua oficial do reino custoulle, como el mesmo confesa, notables esforzos⁸. Sen embargo, a conversión do Padre Sarmiento, é dicir, o seu reencontro co galego, non parece datar da súa idade adolescente e xuvenil, senón dos anos da madurez. Segundo o profesor Pensado, esta decisiva viraxe da súa traxectoria intelectual tivo lugar cando ó reflexionar sobre a maneira de facer un vocabulario etimolóxico do castelán reparou no importantísimo papel de intermediario que nestes estudos podía xoga-lo seu idioma materno⁹. Teño para min que a conversión de Frei Martín veu precedida de algo así coma a revelación de San Paulo. Desque caeu do cabalo o compromiso do Padre Sarmiento co galego foi definitivo.

Derívanse deste compromiso as denuncias e demandas que o sabio frade foi anotando no silencio da súa cela madrileña, revelándollas tal vez

⁶ Fr. M. Sarmiento, *Colección*, p. 76.

⁷ Sobre este estímulo para o abandono do galego por parte das clases letradas cf. H. Monteagudo [Romero], "As leis", pp. 22-23.

⁸ Cf. J. L. Pensado [Tomé], "Estudio preliminar", pp. 22-23.

⁹ Cf. J. L. Pensado [Tomé], *Fray Martín Sarmiento*, p. 102, e Fr. M. Sarmiento, "Elementos", *BRAE* 15, pp. 672-673. Das palabras desta pasaxe da obra de Sarmiento salientarei as seguintes: "tardé poco en observar que la lengua gallega y la castellana no son sino dos dialectos de la lengua latina en toda su extensión, y que cuanto más se retrocede en siglos casi coinciden esos dialectos. Esto es muy del caso para que los castellanos se utilicen en los elementos etimológicos. Hay muchas voces puras gallegas que también se usaron en el puro castellano, pero ya se han perdido de todo. Antes de los godos la analogía y alteración de las letras latinas era uniforme en los dos dialectos. Después, con el tiempo, el dialecto castellano se apropió una especial analogía, y el gallego no quiso mudar la suya por ser tan tenaz" (p. 673).

a algún dos amigos máis achegados e dignos da súa confianza. Mais antes de pasar revista a tales preocupacións volvámo-la vista atrás para repasármolas circunstancias histórico-políticas en que discorren a infancia e mocidade de Sarmiento e tracémo-las liñas básicas do que poderíamos chama-la "política lingüística da dinastía borbónica".

Tiña o neno Pedro Xosé cousa de cinco anos cando en 1700 se iniciou en España a Guerra de Sucesión ó trono que aquel mesmo ano quedara vacante ó morrer sen descendencia o rei Carlos II de Austria. O remata-la guerra co triunfo de Felipe V de Borbón, un dos netos do Rei Sol, consagrouse en España unha política que propendía á creación dun Estado nacional unificado e centralizado que naturalmente se miraba no espello do modelo francés, que os Borbóns estaban aplicando con grande éxito. Sen embargo, á unidade do Estado procurada pola nova dinastía quedáronlle aínda algunhas pequenas fendas. Así, mentres que os territorios do antigo reino de Aragón (Aragón, Cataluña, Valencia e Mallorca), que foran partidarios do arquiduque durante a guerra, viron como os *Decretos de Nueva Planta* lles substituían os seus réximes xurídicos e administrativos tradicionais polo réxime común español (é dicir, polo do reino de Castela), Navarra e as vilas vascas, valedoras do pretendente francés no conflito sucesorio, mantiveron os seus foros tradicionais. "En el caso de Cataluña, de Valencia y de Mallorca -sinala Miquel Siguan- la uniformidad administrativa implicaba además el uso exclusivo del castellano en todas las actuaciones jurídicas y administrativas. Si hasta entonces la progresiva marginación de las lenguas distintas del castellano había sido una consecuencia secundaria de la política de unificación, a partir de este momento la uniformidad lingüística será un objetivo directamente buscado, y esta uniformidad no sólo se considerará como una forma de racionalidad, sino como expresión de la unidad nacional"¹⁰. Galicia, onde o idioma propio realmente xa levaba case dous séculos marxinado, non resultou nesta ocasión tan directamente prexudicada coma os países de lingua catalana, pero non cabe dúbida de que sufriu igualmente os efectos daquela nova política lingüística especialmente

¹⁰ M. Siguan, *España plurilingüe*, p. 27. O profesor Siguan sitúa no século XVII o momento en que en España, abandonado xa o proxecto imperial, se intenta constituir un Estado moderno ó estilo dun "Estado nacional". Isto explicaría que fose entón cando a política de unificación se fixo máis explícita. Para ilustrar este cambio cita Siguan este consello que o Conde Duque de Olivares lle deu en certa ocasión a Felipe IV: "Tenga V.M.: por el negocio más importante de su Monarquía el hacerse rey de España. Quiero decir, Señor, que no se contente VM con ser rey de Portugal, de Aragón, de Valencia, Conde de Barcelona sino que trabaje y piense con consejo maduro y secreto por reducir estos reinos de que se compone España al estilo y leyes de Castilla sin ninguna diferencia" (*España plurilingüe*, p. 25). Para Siguan "de lo que se trata es de una unificación política y administrativa, las mismas leyes y los mismos reglamentos, pero la diferencia de lenguas, y más exactamente el desconocimiento del castellano, empieza a sentirse como obstáculo" (*España plurilingüe*, p. 25).

celosa na utilización exclusiva do castelán en tódolos actos oficiais do Estado español.

Precisamente, un dos primeiros e máis importantes froitos do reinado de Felipe V foi a creación da Real Academia de la Lengua Española, que data de 1713. Tamén nisto, coma noutras cousas, se copiaba o modelo francés encarnado na nova casa real que se acababa de instalar en Madrid: na acta de fundación do 3 de xullo de 1713 díciase que o Marqués de Villena ideara establecer na vila e corte madrileña unha Academia "como la ay en la de París"¹¹. A intención con que nacía a institución era tan clara que non parece necesitar explicacións, pero, así e todo, voume apoiar de novo na autoridade do profesor Siguan para explicitala. Segundo Siguan, a RAE, "creada y sostenida por el Estado" [...], "no sólo representaba el reconocimiento explícito de la importancia que la máxima autoridad política concedía al tema de la lengua, sino que implicaba la solidaridad del Estado y de la Administración pública con las normas que promulgase la Academia y por tanto el compromiso de cumplirlas y también de difundirlas a través de la enseñanza. Pero además, en países como Francia y España en los que la lengua "oficial" y principal coexistía con las lenguas "regionales", la creación de la Academia significaba el esparldarazo oficial a la unificación lingüística"¹².

Poñamos agora, ó lado do dato da creación da RAE en 1713, a lembranza do tan coñecido e tantas veces citado Real Decreto de Aranjuez de 1768, que dispoñía "que en todo el reino se actúe y enseñe en lengua castellana". Probablemente pretendíase con el redondea-lo proxecto borbónico de reforzamento do Estado nacional, así como tapar definitivamente certas fendiñas polas que as linguas maternas dos rapaces non casteláns aínda debían de ir asomando extraoficialmente nas aulas. Por outra parte, é significativo que, mentres que ata o século XVIII a escola non xogou un papel destacado na difusión do castelán porque só recibían educación formalizada certas elites que xa tendían, alomenos en Galicia, a ir abandonando o idioma propio, neste momento en que o ensino comeza a estenderse a sectores máis amplos da sociedade as autoridades dictan este Real Decreto que evidentemente converte os centros de educación elemental nun dos principais axentes da uniformización lingüística que se pretendía.

¹¹ *Actas de la RAE, 3-7-1713.*

¹² M. Siguan, *España plurilingüe*, p. 111. Téñase en conta tamén a seguinte observación de J. L. Pensado, "O galego", p. 188: "As consecuencias extremas da exaltación das linguas nacionais alcánzanse na Ilustración. Os ilustrados loitan pola difusión, a regulación e a imposición da lingua nacional, mesmo como forma de expresión da ciencia, en competencia co latín. A Real Academia é o organismo encargado de limpiala, fíxala e darlle o esplendor e lustre que merece. Ante isto o galego non tiña nada que facer".

En 1780 prodúcese un acontecemento que enlaza de maneira clara o dato da creación da RAE co do Real Decreto de Aranjuez. En tal ano dictouse unha Real Orde que dispoñía que nas escolas de España o idioma oficial debía estudiarse pola gramática que a Real Academia de la Lengua Española publicara en 1771. A orde establecía que "en todas las escuelas del reino" [se ensine] "a los niños su lengua nativa por la gramática que ha compuesto y publicado la Real Academia de la Lengua; previniendo que a ninguno se admita a estudiar latinidad sin que conste antes estar bien instruido en la gramática española"¹³. Quedaba así estatuído que tódolos nenos de España tiñan como lingua nativa o castelán e, por outra banda, esta Real Orde de 1780 cerraba o círculo aberto en 1713 coa fundación da RAE: a institución *oficialmente* encargada de fixar e unifica-lo idioma *oficial* publicaba en 1771 unha gramática que, co apoio do poder real¹⁴, sería difundida polas escolas de todo o reino, onde quedaba prohibido ensinar *en* linguas de España distintas do castelán e, desde logo, ensinar linguas de España distintas do castelán. Ademais, a difusión da gramática da RAE non tardou moito en recibir-lo auxilio de varias obriñas para a aprendizaxe dos rapaces en que a exposición dos preceptos se acomodaba ó tipo de público ó que ían destinadas. Falo, por exemplo, dos tratadiños escolares do Padre Santiago Delgado de Jesús y María (1790) e de Guillermo A. de Christobal y Xaramillo (1798), ou da enciclopedia de Torcuato Torio de la Riva (1798).

Xa no século XIX, o espírito liberal das Cortes de Cádiz non supuxo ningún cambio de mentalidade no tocante á lexislación en materia lingüística. O 9 de setembro de 1813 unha Xunta creada pola Rexencia para propoñer unha reforma xeral do ensino en España emitiu un informe en que se consideraba que "debe ser una la doctrina en nuestras escuelas, y unos los métodos de su enseñanza, a que es consiguiente que sea también una la lengua en que se enseñe y que esta sea la lengua castellana"¹⁵. Aínda que realmente o albo contra o que se dirixía esta recomendación era o desterro definitivo do latín como lingua do ensino, non deixa de ser certo que no seu espírito está tamén a consagración do castelán como único idioma dos centros educativos españois e, en definitiva, a súa consideración como único idioma oficial do reino.

En fin, para acabar de comprender enteiramente a situación de suma debilidade en que naquel momento se atopaban o galego, o catalán e mailo eusquera cómpre ter presente que as disposicións e recomendacións

¹³ Cit. en F. Lázaro Carreter, *Las ideas*, p. 189.

¹⁴ O rei Carlos III xa mostrara, polo menos desde os últimos anos da década dos sesenta, un grande interese polo progreso dos traballos conducentes á publicación da *Gramática* da RAE de 1771. Sobre esta cuestión cf. R. Sarmiento, "Introducción", pp. 14-17.

¹⁵ Cit. en F. Lázaro Carreter, *Las ideas*, p. 182.

que acabo de tomar nacían nun momento en que o castelán estaba librando unha guerra en dúas fronte: por unha banda, loitaba contra o latín para se ir consolidando definitivamente como lingua da ciencia e do ensino universitario e, por outra, intentábase defender da pesada influencia que o francés exercía daquela sobre toda Europa. Esta situación explica non só a aparición de actitudes puristas e casticistas respecto do idioma, senón tamén o fervor castelanista e españolista que entón se observa nas institucións, nos gobernantes e na meirande parte dos intelectuais da España borbónica do século XVIII¹⁶.

Esta era, en suma, a "política lingüística" dominante no tempo de Sarmiento e esta a escola que lle tocou vivir e censurar. Fronte a elas formula lúcidas accións de resposta que no seu tempo non tiveron o eco que merecían xa que, por unha banda, el non se preocupou de darlles publicidade e, por outra, resultaban realmente inaceptables, mesmo irrisionas, para a mentalidade común da España da Ilustración.

En primeiro lugar, como é ben sabido, Frei Martín demandou a introducción do ensino do galego e en galego, case sempre apelando pura e simplemente a criterios de conveniencia pedagóxica: non era racional que ós rapaces galegos se lles explicase o latín por medio dunha lingua que só coñecían de maneira moi precaria, o castelán. Non se podía estudar *ignotum per ignotum*¹⁷. Esta preocupación pedagóxica é realmente un elemento que non se debe esquecer á hora de deitar luz sobre os motivos que o levaron a reclama-la rehabilitación do galego. El cría que a modificación do sistema educativo era unha condición inescusable no necesario proceso de rexeneración da vida española e da vida galega. A educación da xuventude dedicou xustamente unha das súas obras máis coñecidas: o *Tratado de la educación de la juventud*¹⁸. Ó seu modo de ver, para que o ensino mellorase era preciso que os rapaces o recibisen primeiramente na súa lingua materna: os casteláns en castelán, e os galegos en galego. Só despois do estudio da gramática do idioma propio lles aproveitaría o estudio do latín feito na lingua que aprenderan no seo da familia e non na que antipedagoxicamente lles impoñía a escola.

Para poñer en marcha este proceso rexenerador da escola galega era necesario contar con certos medios materiais e humanos. O Padre

¹⁶ Sobre estas cuestións cf. F. Lázaro Carreter, *Las ideas*, esp. pp. 163-182 e 205-292, e A. Alonso, *Castellano*, pp. 96-100.

¹⁷ Cf. Fr. M. Sarmiento, *Onomástico*, p. 34, par. 110: "He tomado la pluma para escribir estos pliegos compadecido de la juventud gallega, que tanto tiempo ocupa en estudiar una lengua que ignora por otra que no sabe; siendo así que en la lengua nativa que ha mamado, tiene los principales fundamentos para entender con más facilidad el latín, y con más perfección el castellano si después se dedica a ese dialecto".

¹⁸ Consúltese na edición de J. L. Pensado: J. L. Pensado [Tomé], *La educación de la juventud de Fray Martín Sarmiento*. Edición y estudio crítico. Santiago, Xunta de Galicia, 1984.

Sarmiento propuxo, por unha parte, que en cada vila de Galicia houbera catedráticos de latín e de lingua galega e, por outra, que se escribisen unha gramática e un vocabulario galegos e unha gramática e un vocabulario latino-galegos. Mentres non se contase con todos estes instrumentos poderíase ir traballando con traducións da *Arte* de Nebrija e doutros tratados gramaticais¹⁹ ou suplindo as carencias que se atopasen coas gramáticas portuguesas²⁰. Desta maneira iniciárase o camiño que debería levar ó restablecemento da situación de normalidade dos estudos latino-galegos²¹ que el supón para a época medieval. A medio prazo, ademais, poderíanse escribir e publicar en galego varios libros sobre historia natural, xeografía e xenealoxía, así como un groso cancionero que contivese coplas populares²².

A preocupación sarmentina pola extensión que en España tiñan certos vicios antipedagóxicos no ensino da gramática latina xa contaba con algún precedente no propio século XVIII, pero as propostas de solución que outros deron foron ben diferentes da súa. Así, nunha carta dirixida ó ministro Patiño en 1734 Gregorio Mayans mostrábase contrario ó hábito de ensina-la gramática en latín. Mayans, coma Sarmiento, consideraba que a primeira gramática que un neno debía aprender era a da súa lingua materna, mentres que só despois disto debería da-lo salto ás gramáticas dos outros idiomas. Ora ben, sendo, como era, valenciano, o que Gregorio Mayans propoñía naquela carta a Patiño era concretamente que a gramática latina se explicase en castelán, pero non en catalán²³. Ben diferente do de Frei Martín, pois, era o remedio que en 1734 arbitraba

¹⁹ Isto é o que propón en Fr. M. Sarmiento, *Onomástico*, pp. 10-11, par. 9: "Debía, pues, imprimirse un Nebrija, y los demás libros de Gramática con la explicación escrita en gallego, y se debía explicar también a boca en ese mismo idioma, que sepan ya los niños".

²⁰ Véxase, por exemplo, isto que escribe no *Tratado de la educación de la juventud*: "Antes de entrar el niño en la *Gramática Latina*, se debe exercitar en una *Gramática Vulgar* Española. Pero si el niño es gallego; y que aya de estudiar latín, se debe exercitar antes el niño en una *Gramática Vulgar* de la *Lengua Gallega*. Ay muchas *Gramáticas* Vulgares de la *Lengua Castellana*, pero ninguna ay de la *Lengua Gallega*. Este defecto se podrá suplir por el *Arte Vulgar de la Lengua Portuguesa*" (J. L. Pensado [Tomé], *La educación*, p. 81, par. 82). Interesan tamén as observacións contidas nas p. 82, pars. 83 e 84; e pp. 124-126, pars. 174, 175, 176, 177, 178 e 179 da mesma obra, así como as vertidas en Fr. M. Sarmiento, "Elementos", *BRAE* 17, pp. 730-731.

²¹ Cf. Fr. M. Sarmiento, *Onomástico*, p. p. 28, par. 83: "Los gallegos que en el siglo XI v.g., estudiaron latín, ¿por cuáles artes y vocabularios castellanos le estudiaron? Es imposible que entonces no hubiese vocabularios de la lengua gallega, y algún librejo de su gramática. Confieso que de ninguno tengo noticia. Acaso ese género de libros esté comido de la polilla en algún archivo".

²² Cf. Fr. M. Sarmiento, "Elementos", *BRAE* 17, p. 742, e *BRAE* 18, pp. 118-119.

²³ Cf. F. Lázaro Carreter, *Las ideas*, pp. 156-157.

Mayans²⁴, quen anos despois puxo en circulación o instrumento preciso para acomete-la reforma que propugnaba: a súa *Idea de la gramática de la lengua latina*, de 1768²⁵. A ela veuse a sumar, tres anos despois e con semellante intención, a obra que deu á imprenta Juan Iriarte: a *Gramática latina escrita con nuevo método y nuevas observaciones en verso castellano con su explicación en prosa*²⁶. E case ó mesmo tempo, en 1772, a Universidade de Alcalá remitiu ó rei Carlos III un informe sobre a reforma dos estudos no que entre outras cousas se loaba o feito de que as modernas gramáticas latinas fosen saíndo publicadas nos distintos idiomas "nacionais"²⁷. Todo isto acontecía nun ambiente caracterizado polas repetidas manifestacións de intelectuais e institucións que se mostraban partidarios de que as linguas vulgares fosen substituíndo definitivamente o latín como vehículos da ciencia e do ensino.

Así as cousas, a proposta de Sarmiento era literalmente revolucionaria, pois levaba ata as súas últimas consecuencias o principio pedagóxico que todos ían aceptando e superaba a falsa identificación entre idioma nativo e idioma oficial, que chegou a facerse case incuestionable naquel Estado borbónico do século XVIII. Salvo algunha ilustre excepción coma a de Jovellanos, que preso no castelo de Bellver observou que os nenos mallorquinos non daban asimilado o que lles intentaban aprenderlos seus mestres porque llelo ensinaban en castelán e non en catalán²⁸,

²⁴ É sumamente improbable que o Padre Sarmiento chegase a coñecer esta carta de Mayans, que non se publicou ata 1773 (*Cartas morales, militares, civiles y literarias de varios autores españoles*, Valencia, 1773, tomo I, prólogo), morto xa o bieito. Ora ben, a través de lecturas, observacións e reflexións propias, os dous puideron chegar a detectalo mesmo problema pedagóxico, para o que arbitraron remedios diferentes. Para explicar esta diferenza de opinións quizais haxa que ter en conta, ademais da distinta actitude intelectual de cada un dos dous estudiosos (que debe de ser causa decisiva), as posibles discordancias entre as situacións sociolingüísticas galega e valenciana do momento. Téñase en conta, entre outras cousas, que en Valencia se publicaron desde antigo un número considerable de obras en castelán, moitas máis ca en Galicia.

²⁵ Cf. G. Mayans, *Idea de la gramática de la lengua latina*, Valencia, Orga, 1768.

²⁶ J. de Iriarte, *Gramática latina escrita con nuevo método y nuevas observaciones en verso castellano con su explicación en prosa*, Madrid, 1771.

²⁷ Cf. F. Lázaro Carreter, *Las ideas*, p. 159.

²⁸ Así o manifestou no seu *Tratado teórico-práctico de la enseñanza*. Segundo Jovellanos, cumpría que "se aplicasen los principios de la gramática general a nuestra lengua mallorquina y se diese a los niños una cabal idea de su sintaxis. Siendo la que primero aprenden, la que hablan en su primera edad, aquella en que hablamos siempre con el pueblo y en que este pueblo recibe toda su instrucción, visto es que merece mayor atención de la que le hemos dado hasta aquí" (cit. en F. Bareño, *Ideas*, p. 45). A este respecto cf. tamén F. Lázaro Carreter, *Las ideas*, pp. 187-188, e M. Siguan, *España plurilingüe*, pp. 29-30.

ninguén se situou na liña marcada polo Padre Sarmiento. A norma da época foi a preconizada por Gregorio Mayans²⁹.

Ben lonxe dela estaba o pontevedrés, que, fiel ás súas conviccións, levou as súas demandas en materia lingüística máis alá dos límites do terreo escolar. Frei Martín coidaba que había que lles esixi-lo coñecemento do galego a aqueles que aspirasen a desempeñar cargos eclesiásticos en Galicia:

"No sé como toleran los Obispos que curas que no son gallegos ni saben la lengua, tengan empleo *ad curam animarum*, y sobre todo, la administración del santo Sacramento de la Penitencia. ¿Qué es el coloquio de un penitente, rústico y gallego, y un confesor no gallego, sinó un entremés de sordos?"³⁰.

E, adiantándose a algo que había de ser unha constante do galeguismo, apelaba inmediatamente ó modelo de conducta ofrecido polos cataláns:

"Para evitar estos y otros absurdos en odio, burla, nulidad y chacota al Sacramento de la Penitencia, es justísima la ley o costumbres de los catalanes, que jamás darán curato o rectoría al que no es catalán, o no está examinado de que sabe bien la lengua catalana. [...] ¿Y por qué los Obispos de Galicia no se deben ceñir a esta justísima ley? [...] Yo aseguro que si para los curas de Galicia hubiese examen de lo que saben del gallego vulgar, y diesen calabazas a los que no lo saben, tendría yo menos que persuadir sobre el estudio de la lengua gallega"³¹.

²⁹ A este respecto cf. M. Siguan, *España plurilingüe*, p. 30: "la mayoría de los ilustrados setecentistas tienen un interés puramente erudito por el pasado y no creen en su posible recuperación. Tal postura la podemos ver típicamente representada en A. de Capmany, historiador entusiasta de las glorias pasadas de Cataluña que en el prólogo a su traducción castellana del *Llibre del Consolat del Mar (Código de las costumbres marítimas de Barcelona*, Madrid, 1791) escribe: **¡Error! No se encuentra el origen de la referencia.**".

³⁰ Fr. M. Sarmiento, "Elementos", *BRAE* 18, p. 123. ¿Como non se lembrar, lendo estas consideracións de Sarmiento, dos "Diálogos entre un Confesor castellano y un penitente gallego" que compuxo F. Mirás, *Compendio*, pp. 57-59? Na obra do gramático compostelán, publicada en 1864, o confesor acáballe dicindo ó penitente que se vaia confesar "con otro que sea del mismo país para que la confesion no vaya expuesta" (p. 58). Por outra parte, teño para min que Antonio de la Iglesia tomou de Sarmiento as ideas que expuxo no seu prólogo ó diccionario de F. J. Rodríguez aparecido en 1863 (A. de la Iglesia, "Prólogo", p. VI), onde dicía que era necesario que os sacerdotes, xuíces e empregados da administración pública galega coñecesen o idioma galego para así atender correctamente os seus administrados. Neste prólogo ó diccionario de Rodríguez, se non directamente na obra de Sarmiento, debeu de se inspirar Mirás para compoñe-lo seu diálogo. Mais, tanto se Mirás leu a Sarmiento coma se non o fixo, parece seguro que os dous tiveron coñecemento das delirantes situacións que adoito se debían de producir entre penitentes galegos e sacerdotes foráneos.

³¹ Fr. M. Sarmiento, "Elementos", *BRAE* 18, pp. 123-124. Na p. 126 é bastante máis contundente: "Lo más sensible es que cuando los que no son gallegos ni saben bien el idioma gallego se meten a instruir a los rústicos en la doctrina cristiana, a administrarles los

Así mesmo, Sarmiento entendía que tamén tiñan que coñece-lo idioma galego todos aqueles que por causa da súa profesión tivesen que tratar de continuo coa inmensa masa galegófona da Galicia daquel tempo: "Lo que digo del cura que no entiende el lenguaje de sus feligreses y de los feligreses que no entienden el lenguaje de su cura, se podrá aplicar a otros muchos que han de tratar con gallegos rústicos y cuya lengua no entienden bien"³². En tal situación estaban, por exemplo, todas aquelas persoas que se encargasen de administrar xustiza civil dentro do territorio de Galicia. Tamén os xuíces e maxistrados deberían falarlles galego ós galegos que a eles acudían e ademais habería que lles esixir que coñecesen os costumes do país para así poderen máis rectamente dictar xustiza:

"Hablo, sí, de los que han de tratar de instruir y dirigir a los fieles en la religión católica y de los que han de administrar justicia civil; arreglándose unos y otros a las inviolables y loables costumbres del país, pues una costumbre establecida e inmemorial, y que no es mala, tiene tanta fuerza como una ley extemporánea y transitoria, y todos los que no saben, ni la lengua gallega ni las costumbres respectivas, son ineptos para los dichos empleos"³³.

Tampouco lle parecía a Sarmiento que puidese ser bo avogado en Galicia aquel que non coñecese nin o galego falado no seu tempo nin o da documentación medieval:

"Un abogado en Galicia, sea gallego o castellano, que no sabe el latín puro y el facultativo; que no sabe el latín bárbaro de la Media Edad, que se escribió en Galicia; que no sabe el gallego antiguo de los documentos, y el gallego vulgar y actual que en general se usa, y el que es especial en algunos territorios, ese tal ni es literato ni letrado. Ni es, ni puede ser, abogado, ni informar a los jueces en los pleitos, cuyo asunto es sobre la genuina inteligencia de una cláusula, expresión o palabra de un instrumento antiguo, sea latino sea gallego. Ese no se debe llamar abogado, sino vocero, como se usa en las Partidas, pues sin los requisitos propuestos podrá meter el pleito a voces pero no entenderlas y penetrarlas"³⁴.

Produce admiración a perspicacia con que Frei Martín advertiu as prioridades dunha "política de normalización lingüística" útil no seu tempo. El, que coñecía coma poucos na súa época a historia da súa lingua materna e sabía que desde finais da Idade Media o castelán fora pe-

sacramentos, y en especial el de la Penitencia, a exhortarlos y todo en lengua castellana que no entienden los oyentes. Este es asunto de un concilio provincial en el cual los aldeanos representasen sus justas quejas para que no se siguiesen tantos absurdos enormes del abuso contrario. Para maldita la cosa se necesita en Galicia la lengua castellana".

³² Fr. M. Sarmiento, "Elementos", *BRAE* 18, p. 124.

³³ Fr. M. Sarmiento, "Elementos", *BRAE* 18, p. 124.

³⁴ Fr. M. Sarmiento, *Onomástico*, pp. 42-43, par. 139.

netrando paseniñamente en Galicia a través dunha administración civil e eclesiástica e dun ensino controlados e dirixidos case en exclusiva por unha clase rectora non galega, vendo ademais as consecuencias negativas que este estado de cousas estaba tendo para a educación, para os oficios relixiosos e para a vida civil e decatándose de que todo isto ía inoculando nos galegos un virus de menosprezo do idioma propio e sobrevaloración do alleo³⁵, propón unha réplica dunha lóxica incontestable: había que ensina-lo galego e en galego ós rapaces de Galicia e tñaselles que esixi-lo coñecemento da lingua galega a tódolos funcionarios das administracións eclesiásticas e xudicial operantes en Galicia.

O Padre Sarmiento foi, que eu saiba, o primeiro partidario coñecido da normalización lingüística de Galicia. E isto que hoxe en día produce aínda tantos proídos en certos sectores da nosa sociedade no século XVIII era tan inimaxinable que a Frei Martín lle custou o ostracismo e mesmo que o tivesen por tolo. Non creo que caiba para el un menosprezo maior ca aquel con que o quixo desacredita-lo diplomático Félix de Azara, que en 1772, recentemente finado o noso bieito, dicía isto a pro-pósito del: "Todo lo que habrá dejado el Padre Sarmiento valdrá harto poco, porque el tal fraile, con una inmensa lectura, no tenía una pizca de juicio"³⁶. ¿Que outra cousa podía esperar un erudito das súas ideas nun tempo en que se exaltaban as chamadas linguas "nacionais" e se des-deñaban as consideradas "rexionais", os "dialectos"³⁷? Sarmiento pre-dicaba no deserto. Nadaba contra a corrente. Como observa o profesor Pensado Tomé, o bieito pontevedrés elaborou o seu pensamento sobre a rehabilitación da lingua galega *a pesar da* Ilustración e mesmo en contra dela³⁸. Só nos albores do Rexurdimento, no ecuador do século XIX, comezaría a ser valorado case coma un mito entre as elites galeguistas ou pregaleguistas, pero teño a impresión de que durante moito tempo a súa obra foi moitísimo máis citada ca autenticamente lida.

Bibliografía citada

³⁵ Todas estas opinións e observacións do Padre Sarmiento son tan coñecidas que case é excusado apoialas documentalmente. Así e todo, cf. J. L. Pensado [Tomé], *Fray Martín Sarmiento*, esp. pp. 99-133. Da obra do Padre Sarmiento cf. especialmente Fr. M. Sarmiento, "Elementos", *BRAE* 18, pp. 119-123 e 125-131.

³⁶ Cit. en A. Ferrer del Río, *Historia*, tomo IV, p. 424.

³⁷ Cf. J. L. Pensado [Tomé], "O galego", p. 187.

³⁸ Cf. J. L. Pensado [Tomé], "O galego". Esta afirmación de Pensado, que fago miña, non entra en contradicción co feito de que durante o século XVIII, tanto en España coma noutros lugares de Europa, comezase a desperta-lo interese polo estudio das falas "rexionais" e "locais", sobre o que chamou a atención A. del Río, "Los estudios", pp. 210-212. Moitos daqueles eruditos que estaban ben dispostos a estudar tales "falares" ou "dialectos" nunca seguirían a Sarmiento na súa pretensión de lles dar uso oficial.

- Alonso, A. (1968): *Castellano, español, idioma nacional. Historia espiritual de tres nombres*, 4ª ed. Buenos Aires: Losada.
- Bareño, F. (1910): *Ideas pedagógicas de Jovellanos*. Xixón.
- Ferrer del Río, A. (1856): *Historia del reinado de Carlos III en España*. Madrid.
- Filgueira Valverde, X. (1981): *Fray Martín Sarmiento*. A Coruña: Banco del Noroeste.
- Iglesia, A. de la (1863): "Prólogo del director de *La Galicia*, editora de este diccionario", en F. J. Rodríguez, *Diccionario gallego-castellano*, Revista Coruña, Galicia, pp. V-VIII.
- Iriarte, J. de (1771): *Gramática latina escrita con nuevo método y nuevas observaciones en verso castellano con su explicación en prosa*. Madrid.
- Lázaro Carreter, F. (1985): *Las ideas lingüísticas en España durante el siglo XVIII*. Madrid: Crítica.
- Lázaro Carreter, F. (1947): "Los orígenes de las lenguas gallega y portuguesa, según Feijoo y sus polemistas", *Revista de Filología Española* 31, pp. 140-154.
- Mayans, G. (1768): *Idea de la gramática de la lengua latina*. Valencia: Orga.
- Mirás, F. (1864): *Compendio de gramática gallega-castellana*. Santiago: Establecimiento tipográfico de Manuel Mirás. Hai edición facsímil con presentación de Xesús Alonso Montero: F. Mirás (1978): *Gramática*. Madrid: Akal Editor.
- Monteagudo [Romero], H. (1991): "As leis, as letras e a lingua galega. Breve ollada retrospectiva", en X. Rodríguez Abella e X. González Martínez (coords.): *Contos da xustiza*. Vigo: Ir Indo Edicións, pp. 5-31.
- P[az]. J. (ed.) (1928, 1929, 1930, 1931): "Escritos filológicos del padre Sarmiento", *Boletín de la Real Academia Española* 15, pp. 22-38, 447-457 e 670-674; 16, pp. 244-255 e 366-382; 17, pp. 275-290, 571-592 e 721-742; 18, pp. 118-135.
- Pensado [Tomé], J. L. (1960): *Fray Martín Sarmiento: sus ideas lingüísticas*. Oviedo: Cuadernos de la Cátedra Feijoo.
- Pensado [Tomé], J. L. (1970): "Estudio preliminar", en *Fr. M. Sarmiento: Colección de voces y frases gallegas*". Edición y estudio. Salamanca: Acta Salmanticensia, pp. 7-70.
- Pensado [Tomé], J. L. (1984): *La educación de la juventud de Fray Martín Sarmiento*. Santiago: Xunta de Galicia.
- Pensado [Tomé], J. L. (1989): "O galego no século da Ilustración", *Grial* 102, pp. 183-198.

- Real Academia Española (1984): *Gramática de la lengua castellana 1771*. Edición facsímil y apéndice documental de Ramón Sarmiento. Madrid: Editora Nacional.
- Sarmiento, Fr. M. (1928, 1929, 1930, 1931): "Elementos etimológicos, según el método de Euclides", *Boletín de la Real Academia Española* 15, pp. 670-674; 16, pp. 244-255 e 366-382; 17, pp. 275-290, 571-592 e 721-742; 18, pp. 118-135.
- Sarmiento, Fr. M. (1923): *Onomástico etimológico de la lengua gallega*. Tui: Tipografía Regional.
- Sarmiento, Fr. M. (1970): *Colección de voces y frases gallegas*". Edición y estudio de José Luis Pensado. Salamanca: Acta Salmanticensia.
- Sarmiento, R. (1984): "Introducción", en Real Academia Española, *Gramática de la lengua castellana 1771*. Edición facsímil y apéndice documental de Ramón Sarmiento. Madrid: Editora Nacional, pp. 7-81.
- Siguan, M. (1992): *España plurilingüe*. Madrid: Alianza Editorial.